

Sociaal en Cultureel Planbureau

Het

brede-welvaartsbegrip

volgens

het

SCP

Het brede-welvaartsbegrip volgens het SCP

Jeroen Boelhouwer

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het scp verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het scp te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken; en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2016

scp-publicatie 2016-16

Opmaak: Textcetera, De Haag

Omslagontwerp: Bureau Stijlzoorg, Utrecht

ISBN 978 90 377 0794 6

NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Rijnstraat 50

2515 XP Den Haag

(070) 340 70 00

www.scp.nl

info@scp.nl

De auteurs van scp-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	4
1 Brede welvaart en kwaliteit van leven	5
Noten	7
2 Een korte terugblik op een wat langere geschiedenis	8
Noot	10
3 Aandacht voor kwaliteit van leven sinds de eeuwwisseling	11
Noten	14
4 Sociale rapporten en sociale monitors in Europa: verschillen en overeenkomsten	15
Noten	18
5 Brede welvaart en kwaliteit van leven in het onderzoek van het scp	19
6 Hoe nu verder? Aanknopingspunten voor keuzes.	23
Noten	26
Bijlage Doel en onderzoeksvragen van het onderzoek naar het brede-welvaartsbegrip	27
Literatuur	28
Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	31

Voorwoord

Als bekend is hoe het met de economie gaat, is nog niet per sé duidelijk hoe het met de maatschappij gaat. Maatschappelijke vooruitgang moet ook afgemeten worden aan niet-economische aspecten van het leven, zoals sociale relaties, gezondheid en bijvoorbeeld het doen van vrijwilligerswerk. Bij een brede kijk hoort bovendien niet alleen aandacht voor de feitelijke situatie waarin mensen zich bevinden, maar ook voor hun geluk en welbevinden.

Aandacht voor een brede kijk op hoe het met een land gaat, is niet nieuw. Die vertoont door de tijd wel pieken en dalen. Sinds het in 2009 verschenen rapport van de economen Stiglitz, Sen en Fitoussi, over het meten van 'economische prestaties en sociale vooruitgang' heeft de aandacht een nieuwe piek bereikt. Bijzonder aan de recente belangstelling voor een brede kijk op maatschappelijke vooruitgang is dat die meer dan voorheen weerklank vindt in de politiek. Het rapport in 2009 werd opgesteld in opdracht van de toenmalige Franse president Sarkozy en kreeg navolging van parlementaire initiatieven in onder meer het Verenigd Koninkrijk en Duitsland.

In 2015 is in de Tweede Kamer een tijdelijke parlementaire commissie ingesteld om onderzoek te doen naar 'het breed welvaartsbegrip'. In juli van dat jaar heeft die commissie het SCP verzocht om 'een overzicht op te stellen van de bij het planbureau reeds beschikbare informatie en de nu gaande relevante ontwikkelingen'. Deze verkenning is daarvan de weerslag. Hierin wordt de huidige aandacht voor brede welvaart in een historische en internationale context geplaatst. Ook worden de raakvlakken geschetst die er zijn met de onderzoekslijnen van het SCP en met de bij het SCP meer gebruikelijke term 'kwaliteit van leven'.

Deze verkenning is bedoeld om het huidige debat te voeden met een historische context en te laten zien welke inzichten er reeds bestaan. De verkenning sluit af met enkele uitgangspunten en discussiepunten voor het verder denken over brede welvaart en kwaliteit van leven. Deze zijn volgens het SCP van belang om een paar stappen vooruit te zetten in het denken over brede welvaart. Over elk van de benoemde punten zijn uitgebreidere reflecties mogelijk dan in deze notitie mogelijk was. Het SCP zal zich ook de komende tijd inzetten om daaraan bij te dragen.

Prof. dr. Kim Putters
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

1 Brede welvaart en kwaliteit van leven

The Gross National Product counts air pollution and cigarette advertising, and ambulances to clear our highways of carnage. It counts special locks for our doors and the jails for the people who break them. It counts the destruction of the redwood and the loss of our natural wonder in chaotic sprawl. It counts napalm and counts nuclear warheads and armored cars for the police to fight the riots in our cities. It counts Whitman's rifle and Speck's knife, and the television programs which glorify violence in order to sell toys to our children. Yet the gross national product does not allow for the health of our children, the quality of their education or the joy of their play. It does not include the beauty of our poetry or the strength of our marriages, the intelligence of our public debate or the integrity of our public officials. It measures neither our wit nor our courage, neither our wisdom nor our learning, neither our compassion nor our devotion to our country, it measures everything in short, except that which makes life worthwhile.

(Robert F. Kennedy Remarks at the University of Kansas, March 18, 1968)

De quote waarmee deze notitie begint, is een beroemd fragment uit een toespraak van Robert Kennedy uit 1968. Vaak worden alleen de laatste woorden aangehaald: 'GDP measures everything in short, except that which makes life worthwhile.'¹ Dat is dan ook een krachtige samenvatting van waar de discussie over gaat: het bbp kent zijn beperkingen. Die zijn er vooral in gelegen dat het bbp weliswaar iets zegt over hoe de economie van een land zich ontwikkelt, maar dat die invalshoek te beperkt is om iets te zeggen over maatschappelijke vooruitgang. In die zin is het bbp een meting van 'enge' of 'smalle' welvaart. De kwaliteit van een samenleving zou ook moeten worden afgemeten aan sociale en ecologische factoren. Voor een overzicht van en discussie over de beperkingen en de waarde van het bbp verwijzen we naar Stiglitz et al. (2009), CBS et al. (2009) en CPB (2009); in deze notitie richten we ons vooral op de brede kijk op welvaart.

Hoewel het begrip 'brede welvaart' wellicht een economische connotatie heeft, valt de aandacht er voor te plaatsen binnen een bredere ontwikkeling van aandacht voor *economische* vooruitgang naar aandacht voor *maatschappelijke* vooruitgang in bredere betekenis. In paragraaf 2 gaan we in op deze recente aandacht en op de geschiedenis ervan. Hier bespreken we kort nog enkele begrippen die in omloop zijn en die geschaard kunnen worden onder wat in het Engels 'beyond gdp' heet. We beperken ons hier tot drie andere begrippen die gehanteerd worden: levensomstandigheden (*living conditions*), welzijn (*wel-being*) en kwaliteit van leven (*quality of life*).² Ook het scp gebruikt verschillende begrippen, maar centraal staat toch wel kwaliteit van leven (scp 2015). De twee andere begrippen hebben een eigen achtergrond die we kort schetsen, omdat ze elk een deel van de invulling vormen die het scp aan het begrip kwaliteit van leven geeft. Bij de levensstandaard staat de min of meer objectieve situatie waarin mensen zich bevinden centraal, zoals de woonsituatie of de vrijetijdsbesteding. Binnen deze benadering worden soms ook hulpbronnen onderscheiden waarover mensen kunnen beschikken en waar-

mee de eigen leefsituatie kan worden beïnvloed. In onze samenleving gaat het dan vooral om inkomen, opleiding, werk en gezondheid. Maar ook een sociaal netwerk is van belang. De hulpbronnenbenadering is sterk gericht op het monitoren ten behoeve van het sociale beleid, een traditie die vooral in de Scandinavische landen is geworteld (Vogel 1995, 1997). In de benadering waarin het welzijn centraal staat, betreft het vooral de behoeften van mensen. Welzijn is dan ook vooral subjectief welzijn; geluk en tevredenheid zijn kernbegrippen. Deze benadering is in de jaren zestig in de Verenigde Staten ontwikkeld, maar vindt inmiddels – ook in Europa – breder weerklank.³ In eerste instantie was dit een benadering die vooral in wetenschappelijke kringen aangehangen werd, maar inmiddels neemt ook de beleidsmatige aandacht toe (zie paragraaf 3).

Wat verstaat het scp onder kwaliteit van leven?

De invulling die het scp geeft aan het begrip kwaliteit van leven, kan worden opgevat als een combinatie van beide invalshoeken. Bij kwaliteit van leven onderscheiden we een objectieve en een subjectieve dimensie. De objectieve dimensie gaat over de situatie waarin mensen zich bevinden: hoe ze wonen, wat ze doen in de vrije tijd, hoeveel inkomen ze hebben en wat hun opleidingsniveau is. Bovendien is de evaluatie van de situatie aan de orde: zijn mensen tevreden met wat ze hebben en doen? Verder verstaan we onder kwaliteit van leven een brede kijk op de samenleving: er is aandacht voor welvaart en welzijn. Zowel economische factoren als sociale factoren zijn van belang.

Bij het afbakenen van het begrip speelt niet alleen de kwestie van de objectieve situatie versus de subjectieve beleving, maar ook die van maatschappelijke kansen versus gerealiseerde kwaliteit van leven. De discussie daarover betreft daarin ook de rol die de overheid in de samenleving zou moeten spelen. Bij de invalshoek van maatschappelijke kansen is de taak van de overheid primair om zorg te dragen voor de randvoorwaarden waarbinnen mensen zelf hun keuzes kunnen maken. Waarmee ook de eerder geschetste hulpbronnen in beeld komen: door mensen toegang te geven tot onderwijs en arbeidsmarkt kunnen zij zich ontwikkelen en de mogelijkheden vergaren om andere dingen te doen (zoals een museum te bezoeken). Of iemand dat daadwerkelijk doet, valt buiten het bereik van de overheid.

Een belangrijke grondlegger van deze benadering is de econoom Sen, die sprak van *capabilities* (mogelijkheden) en *functionings* (de keuzes die mensen maken op basis van de mogelijkheden die ze hebben – zie Sen 1993). Kwaliteit van leven bestaat dan puur uit de mogelijkheden die mensen hebben om hun eigen leven vorm te geven.⁴

Veel sociaal beleid richt zich echter ook op de daadwerkelijke keuzes die mensen maken, als dus ook de realisatie van levenskansen wenselijk wordt geacht. Een voorbeeld is dat de overheid burgers niet alleen van huisvesting moet voorzien, maar bovendien wil zorgdragen voor kwalitatief goede en betaalbare woningen.⁵ Om die reden reguleert de overheid het aanbod van (betaalbare) woningen en is het stelsel van huurtoeslag gericht op het verschaffen van extra financiële middelen aan huishoudens die dat nodig hebben om hun woning te betalen. In het eerder genoemde voorbeeld van het museum verstrekt de overheid subsidies opdat een bezoek voor meer mensen betaalbaar is. Ook vindt de overheid

het niet alleen van belang dat er mogelijkheden zijn om te sporten, maar ziet zij graag dat mensen daadwerkelijk sporten. Dit in de veronderstelling dat dergelijke activiteiten het individuele en/of het collectieve welzijn bevorderen.

Het vorenstaande is echter niet nieuw. Het is niet pas sinds gisteren dat er stemmen opgaan om verder te kijken dan naar de economie alleen om te laten zien of het goed dan wel slecht gaat met een land en het is ook niet nieuw dat daarvoor een combinatie nodig is van inzicht in zowel de feitelijke situatie waarin mensen zich bevinden als in hoe ze die situatie beoordelen.

Noten

- 1 De transcriptie van de gehele speech is hier te vinden: <http://www.jfklibrary.org/Research/Research-Aids/Ready-Reference/RFK-Speeches/Remarks-of-Robert-F-Kennedy-at-the-University-of-Kansas-March-18-1968.aspx> (geraadpleegd 31 augustus 2015). Wie de speech wil horen kan hier terecht: <http://www.youtube.com/watch?v=mCH3KvcAfgw>.
- 2 Naast de drie besproken begrippen zijn er nog andere die in meer of mindere mate ook aan een bredere invulling van vooruitgang raken, maar vaak ofwel op een specifiek terrein gericht zijn, ofwel internationaal minder gangbaar. Voorbeelden zijn sociale insluiting/uitsluiting en leefbaarheid.
- 3 De hier geschetste tegenstelling is lange tijd binnen de sociale-indicatorenbeweging hét centrale discussiepunt geweest. Andere disciplines trekken soms andere, soms deels samenvallende grenzen in de discussie. Zo wordt ook wel onderscheid gemaakt tussen 'welfarism' (welvaart staat hier gelijk aan geluk), 'capabilities' (zie de bespreking in de hoofdtekst) en 'resourcism' (de hulpbronnen invalshoek) (Vrooman 2009).
- 4 In dit verband zou je ook nog onderscheid kunnen maken tussen de 'reëel bereikbare levenskwaliteit' (de capabilities) en de 'gerealiseerde of effectieve levenskwaliteit' (de functionings; zie Robeyns 2004).
- 5 Voor een aantal zaken die gerelateerd zijn aan kwaliteit van leven is in de Grondwet vastgelegd dat de overheid er een taak heeft. Het betreft bevordering van de volksgezondheid, voldoende woongelegenheden, voorwaarden voor maatschappelijke en culturele ontplooiing en voor vrijetijdsbesteding. Ook moet de overheid zorgdragen voor: het bevorderen van voldoende werkgelegenheid, de bestaanszekerheid van de bevolking en spreiding van welvaart, de bewoonbaarheid van het land en de bescherming en verbetering van het leefmilieu en het onderwijs (vergelijk Boelhouwer 2010).

2 Een korte terugblik op een wat langere geschiedenis

Wat wel van vrij recente datum is, is de brede aandacht die beleidsmakers en politici er aan schenken. Hun aandacht voor brede welvaart en kwaliteit van leven heeft een grote vlucht genomen na de publicatie van een rapport uit 2009 over het meten van economische prestaties en sociale vooruitgang ('*on the measurement of economic performance and social progress*' - Stiglitz et al. 2009). Dit rapport, dat op verzoek van de toenmalige Franse president Sarkozy werd geschreven, gaf een overzicht van de stand van zaken op dat moment en had als belangrijkste boodschap: 'The report distinguishes between an assessment of *current well-being* and an assessment of sustainability, whether this can last over time. Current well-being has to do with both economic resources, such as income, and with non-economic aspects of peoples' life (what they do and what they can do, how they feel, and the natural environment they live in). Whether these levels of well-being can be sustained over time depends on whether stocks of capital that matter for our lives (natural, physical, human, social) are passed on to future generations.' (Stiglitz et al. 2009, p. 216).¹ Hoewel het rapport geen nieuw onderzoek of resultaten bevat (zie bv. Noll 2011), is het de motor voor politieke aandacht in onder meer het Verenigd Koninkrijk en Duitsland, maar ook bij enkele internationale organisaties als de oecd en Eurostat (het Europees statistisch bureau). In paragraaf 3 bespreken we enkele van deze initiatieven; eerst schetsen we nog kort de geschiedenis van onderzoek naar kwaliteit van leven.

Sociale indicatoren in de jaren 1960

Al in 1790 werd in Amerika getracht door middel van een census inzicht te krijgen in 'the state of the union' (Gasteyer en Flora 2004). Pas in de jaren zestig van de vorige eeuw kwam onderzoek naar kwaliteit van leven in een stroomversnelling terecht en werd in verscheidene landen over heel de wereld onderzoek gedaan naar kwaliteit van leven. Bovendien veranderde de manier waarop de gegevens werden gepresenteerd. In eerste instantie werden die vrij kaal gerapporteerd, zonder interpretatie of duiding. Dat veranderde in de jaren zestig, toen het onderzoek steeds meer werd ingegeven door de politieke wens om meer zicht te hebben op wat zich in de samenleving afspeelde en vooral ook op welke processen daarachter schuilgingen. Om dat te weten te komen waren niet alleen meer en uitgebreidere analyses nodig, maar ook andere gegevens. Het besef groeide dat de beschikbare economische indicatoren, ook in die tijd de belangrijkste graadmeters, niet voldoende waren om een beeld te krijgen van de kwaliteit van leven van de inwoners van het land. Opmerkelijk genoeg was het de NASA die min of meer aan de wieg stond van wat later de '*social indicators movement*' is gaan heten (Noll 1996, Land 2000, Rapley 2003). Aan de vooravond van de lancering van een raket naar de maan kwam de NASA tot de ontdekking dat het met de beschikbare gegevens niet mogelijk zou zijn om de uitwerking van het ruimteprogramma op de (Amerikaanse) bevolking te schetsen (Bauer 1966). Dus werd een groot-schalig onderzoek, *a system of social indicators*, opgezet, waarmee dat wél mogelijk zou zijn (Horn 1993, Noll 1996, Cobb en Rixford 1998, Land 2000, Rapley 2003). Vanuit Amerika

waaierde de interesse voor sociale indicatoren steeds verder uit, vooral toen ook de OECD zich er mee ging bezighouden. In 1970 lanceerde de OECD een *social indicator development programme*, dat onder meer resulteerde in een 'lijst van sociale indicatoren' in 1982 (OECD 1973, OECD 1976, OECD 1982, OECD 1986).

Sociale indicatoren in Nederland

Ook in Nederland groeide de aandacht voor sociale aspecten van vooruitgang. Zo werd op 1 januari 1974 het Sociaal en Cultureel Planbureau opgericht, als tegenhanger van het al bestaande Centraal Planbureau, dat zich primair richt(te) op economische aangelegenheden. In het eerste Sociaal en Cultureel Rapport schreef Van Doorn, toenmalig (coördinerend) minister voor het Welzijnsbeleid, over de 'wens van de Regering dat alle betrokkenen bij het beleid op het terrein van het maatschappelijk en cultureel welzijn (uitvoerende werkers, politici, bestuurders, ambtenaren, studenten of zomaar geïnteresseerden) op gezette tijden, dwars door hun dagelijkse beslommeringen heen, worden herinnerd aan het lot van de mensen voor wie alle beleidsinspanningen bedoeld zijn' (SCP 1974, p. 1). Daar was blijkbaar onvoldoende over bekend, onder meer omdat de benodigde gegevens ontbraken. Om die reden besloot het SCP nog in 1974 om in samenwerking met het CBS een nieuwe persoonsenquête te ontwikkelen: het leefsituatie-onderzoek (LSO).

Ook aandacht voor milieu en duurzaamheid

Er was niet alleen toenemende aandacht voor sociale, maar ook voor ecologische aspecten. In 1968 werd de 'Club van Rome' opgericht: een gezelschap van wetenschappers die aandacht vroeg voor de negatieve gevolgen van economische groei voor het milieu. In 1987 verscheen het zogeheten Brundtland-rapport, *Our common future*, waarin eveneens de nadruk werd gelegd op de negatieve ecologische gevolgen van economische groei (WCED 1987). Uit dit rapport is de meest gebruikte definitie van duurzame ontwikkeling afkomstig: 'Een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie, zonder het vermogen van toekomstige generaties in gevaar te brengen om in hun eigen behoeften te voorzien' (idem). Er kwam aandacht voor het gegeven dat 'meer' niet automatisch hetzelfde is als 'beter', bijvoorbeeld als economische groei impliceert dat er grote schade aan het milieu ontstaat.

Verminderde aandacht voor sociale indicatoren in de jaren 1980 en 1990

Aan het eind van de jaren tachtig van de vorige eeuw verminderde – door een samenloop van omstandigheden – de aandacht voor sociale indicatoren. Zo gaf de OECD geen vervolg aan het in 1986 verschenen compendium en eiste de Amerikaanse overheid dat sociale indicatoren weer gepresenteerd zouden worden als neutrale statistieken, zonder interpretatie. Bovendien werden, mede als gevolg van de economische crises in de jaren tachtig, economische indicatoren weer belangrijker gevonden dan sociale. Maar ook speelde mee dat er discussie bleef over de definities van sociale indicatoren en dat er vraagtekens werden gezet bij de bruikbaarheid van sociale indicatoren voor het beleid: zouden sociale

indicatoren meer kunnen doen dan het publiek en beleidsmakers informeren over sociale condities (Finn 1998; Cobb en Rixford 1998)?

Hoewel de politieke aandacht grotendeels verdween, werden niet alle inmiddels opgezette initiatieven ontmanteld. Met name enkele grotere monitoringssystemen en sociale rapporten die in Europa waren ontwikkeld, bleven bestaan. Een belangrijke reden hiervoor was dat de producenten van deze rapporten en systemen juist de informatievoorziening cruciaal vonden, en noodzakelijk voor het politieke en publieke debat (Vogel 1997). Zo bleef in Frankrijk *Données Sociales* gepubliceerd worden, in Engeland *Social Trends* en in Nederland bleef het *Sociaal en Cultureel Rapport* tweejaarlijks verschijnen. Er waren zelfs nieuwe ontwikkelingen, zoals in Duitsland, waar het *Datenreport* sinds 1983 wordt uitgebracht en in Italië waar sinds 1984 *Italy Today* wordt gepubliceerd. Maar ook in Nederland, waar het SCP vanaf 1985 – naast het SCR – jaarlijks de *Sociale en Culturele Verkenningen* uitbracht. Dat gebeurde op speciaal verzoek van de Tweede Kamer, die graag een tegenhanger zag van de jaarlijkse *Macro Economische Verkenningen* van het Centraal Planbureau.

In 1990 verscheen bovendien het eerste rapport van de Verenigde Naties over *Human Development* (UNDP 1990). Sindsdien is het rapport jaarlijks verschenen en worden landenvergelijkende cijfers gepresenteerd over veel aspecten van menselijke ontwikkeling, met als basis de zogeheten *Human Development Index*, die bestaat uit gegevens over gezondheid, opleiding en inkomen. Niet toevallig de centrale hulpbronnen uit de *capabilities*-benadering van Sen, één van de geestelijke vaders van het rapport.

Hoewel de politieke aandacht verminderde liep een aantal initiatieven dus ook in de jaren negentig nog door. Vanaf de eeuwwisseling is er langzaam aan weer een kentering te zien en neemt de aandacht voor sociale factoren weer toe.

Noot

- 1 Het rapport van Stiglitz et al. gebruikt de begrippen welzijn en kwaliteit van leven als synoniemen.

3 Aandacht voor kwaliteit van leven sinds de eeuwwisseling

Omstreeks de eeuwwisseling werden binnen de Europese Unie nieuwe verdragen afgesloten waarin aandacht voor kwaliteit van leven een rol speelde. Bijvoorbeeld tijdens de EU-top van Lissabon in het jaar 2000, waar de zogeheten ‘Sociale Agenda’ werd vastgesteld. In deze Agenda werd aandacht gevraagd voor de verbetering van de levensomstandigheden, gelijke kansen voor mannen en vrouwen, en het voorkomen van sociale uitsluiting.

Initiatieven bij internationale organisaties

Rond 2005 nam een aantal internationaal opererende organisaties het initiatief tot een conferentie met als titel *Beyond GDP*.¹ De Europese Commissie, het Europees Parlement, de Club van Rome, de OECF en het Wereld Natuurfonds stelden zich tot doel om duidelijkheid te krijgen over de beste manier om vooruitgang (*‘progress’*) te meten en bovendien hoe dat het best onder de aandacht van beleidsmakers kon worden gebracht. Waar de eerste conferentie vooral bewustwording teweegbracht, leidde de tweede conferentie in 2009 tot een *road map* en een notitie van de Europese Commissie aan de Raad en het Europees Parlement, met als titel ‘Het bbp en verder. Meting van de vooruitgang in een veranderende wereld’ (EU 2009). Daarin werden vijf acties geschetst hoe betere indicatoren te ontwikkelen, sociale en milieu-indicatoren om het bbp aan te aanvullen; nauwkeuriger rapportage van verdeling en ongelijkheid en het ontwikkelen van een scorebord voor duurzame ontwikkeling. Bestaande initiatieven zouden moeten dienen als uitgangspunt: onder andere de *Human Development Index*, de uitkomsten van de Stiglitz-Sen-Fitoussi commissie, de ontwikkelingen bij de OECF en de zogeheten ‘ecologische voetafdruk’, in sommige landen uitgangspunt voor het streven naar milieuverbetering.²

De OECF ontwikkelde de *Better Life Index* (BLI), een manier om de OECF-landen met elkaar te vergelijken op basis van een brede invalshoek. De BLI omvat in totaal elf domeinen. Naast objectieve indicatoren als de woonsituatie en het inkomen wordt ook ‘tevredenheid met het leven’ als indicator gezien (OECF 2011 en OECF 2013C).

Initiatieven in afzonderlijke landen

Niet alleen bij internationale organisaties zijn er nieuwe initiatieven, we vinden die ook in afzonderlijke landen. Zo trachten enkele nationale statistische bureaus sociale indicatoren in de nationale rekeningen te integreren of worden rondetafelbijeenkomsten gehouden met het doel te komen tot een meting van kwaliteit van leven (voor een overzicht, zie OECF 2011).

In het Verenigd Koninkrijk was al voor de eeuwwisseling een invloedrijke denktank gestart (de *New Economics Foundation*, zie NEF 2009). Buitendien nam toenmalig premier Cameron in 2010 het initiatief tot een brede maatschappelijke discussie over het meten van *national wellbeing*: ‘you’ve got to take practical steps to make sure government is properly focused on our quality of life as well as economic growth’ (BPMO 2011; House of Parliament 2012). En in Duitsland werd, op verzoek van het parlement, een commissie ingesteld die met voorstellen kwam voor

een systeem van indicatoren om kwaliteit van leven te meten (zowel objectief als subjectief, zie Deutscher Bundestag 2010; Deutscher Bundestag 2013).

Initiatieven in Nederland

Na de eeuwwisseling wordt ook in Nederland de horizon verbreed: naast de rapporten over milieu en duurzaamheid van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en de sociaal-culturele rapporten van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) verschijnen steeds vaker andere publicaties. In 2001 werd door het SCP de eerste Sociale staat van Nederland (SSN) uitgebracht (als opvolger van de Sociale en Culturele Verkenningen). In de SSN is de leef-situatie van burgers het centrale thema, met aandacht voor zowel de objectieve kant als geluk en tevredenheid.

Omstreeks 2009 lijkt het debat over een brede kijk op vooruitgang zelfs extra vaart te krijgen. Aanwijzingen hiervoor waren de Macro Economische Verkenningen in 2007 van het Centraal Planbureau, dat aandacht besteedt aan geluk (CPB 2007), een boek van de politiek leider van GroenLinks, ook over geluk (Halsema 2008), en een discussie geïnitieerd door *de Volkskrant* om in de economische agenda aandacht te vragen voor een andere meting van welvaart (*de Volkskrant* 2009). Tijdens het kabinet-Balkenende IV werd bovendien een start gemaakt met een nieuwe monitorreeks over de duurzaamheid van de Nederlandse samenleving (*de Monitor Duurzaam Nederland*; in 2009 verscheen de eerste en in 2014 vooralsnog de laatste). Er werden beleidsdoelstellingen geformuleerd die niet de feitelijke leef-situatie van burgers betreffen, maar hun waardering daarvan. Het meest in het oog springt het veiligheidsbeleid: naast aandacht voor objectieve veiligheid (zoals slachtofferschap), moet er ook aandacht zijn voor subjectieve veiligheid. In het beleid werd vastgelegd dat ook de gevoelens van onveiligheid moeten worden teruggedrongen (zie van Noije 2011). Het ministerie van Economische Zaken was betrokken bij een project van de OECD waarin nadrukkelijk welvaart en welzijn worden gekoppeld (OECD 2013b).

Van een echt debat op politiek niveau is het (nog) niet gekomen. Dat blijkt onder meer uit de woorden van minister-president Rutte in de Regeringsverklaring in 2010: 'Als we ons maar goed realiseren dat de welvaart van een land en het geluk van de mensen niet wordt bepaald in Haagse kantoren. De kracht van Nederland zit in ieder van ons, in elke inwoner. En het is die kracht die we als kabinet willen mobiliseren.' (Kabinet Rutte 2010). In het debat dat op de Regeringsverklaring volgde, maakte een gebezigde metafoor dat nog eens expliciet: 'De geluksmachine wordt uitgezet.'

Zo kan het beeld ontstaan dat in Nederland nog vooral de economische indicatoren de nationale beleidsarena domineren: de gevolgen van beleid voor het bbp en de koopkracht bepalen de discussie. Toch is dat niet helemaal waar. In de gezondheidszorg bijvoorbeeld speelt kwaliteit van leven een rol, in het welzijnsbeleid gaat het om andere zaken dan geld en op lokaal niveau is er soms expliciet aandacht voor subjectief welzijn (Van Campen et al. 2012). Ook de aanwezigheid van de drie planbureaus wijst op het belang dat de Nederlandse politiek hecht aan een breed beeld: er is een planbureau met de focus op economie (CPB), milieu (PBL) en sociaal-cultureel welzijn (SCP).

Een verschuiving naar subjectieve indicatoren

Sinds de eeuwwisseling zien we een verschuiving van de focus van uitsluitend economische indicatoren naar een combinatie van economische en sociale indicatoren. Vanaf 2009 is er een verdere verschuiving naar subjectieve indicatoren (subjectief welzijn en geluk). De jaarlijkse rapporten van de Verenigde Naties over Human Development bevatten sinds 2010 naast de objectieve cijfers ook cijfers over geluk en tevredenheid (UNDP 2010). Het European Statistical System (een samenwerkingsverband van onder meer Eurostat, nationale statistische bureaus en de OECD) publiceerde een rapport om 'voortgang, welzijn en duurzame ontwikkeling' te meten (ESS 2011). Het Europees Parlement had dan ook gevraagd om betere cijfers (EP 2011).

In datzelfde jaar 2011 gaf de president van de Europese Unie alle wereldleiders het *World Book of Happiness* cadeau met de woorden: 'Ik vraag u om geluk en het welbevinden van de mensen bovenaan de politieke agenda te zetten' (Van Rompuy 2011). De OECD kwam met een reeks aanbevelingen voor het meten van subjectieve kwaliteit van leven (OECD 2013a). En op initiatief van Bhutan nam de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties op 19 juli 2011 een resolutie aan die de lidstaten oproept om te werken aan aanvullende cijfers waarmee welzijn en geluk een prominente plek krijgen in het beleid (UN 2011).

Verdere stappen zijn gezet in het Verenigd Koninkrijk en Duitsland. In het Verenigd Koninkrijk kreeg de maatschappelijke discussie van Cameron een vervolg: op basis van die discussie nam het nationale statistische bureau nieuwe indicatoren op in de statistieken.³ Er is een brede werkgroep van parlementariërs – afkomstig uit verschillende politieke partijen – samengesteld om het gebruik van welzijnsindicatoren in het beleid te bediscussiëren en vooral te stimuleren: 'Welzijn is een overkoepelend beleidsdoel dat economische en niet-economische doelen combineert binnen één raamwerk' (APPG 2014). Onder welzijn wordt voornamelijk subjectief welzijn verstaan, maar in de besproken opties komen ook objectieve doelen naar voren, zoals zorgen voor werkgelegenheid en een goede gezondheid. Tot slot wordt in het Verenigd Koninkrijk een '*what works centre for wellbeing*' opgericht, dat specifiek de relaties tussen welzijn en beleid onderzoekt. De bedoeling is dat dit instituut laat zien welk beleid 'werkt', ofwel leidt tot een groter geluk (Cabinet Office 2014). Nadrukkelijk is er in het Verenigd Koninkrijk aandacht voor het lokale beleid.

Ook in Duitsland is er een vervolg op het resultaat van de parlementaire werkgroep. Evenals eerder in het Verenigd Koninkrijk gebeurde is er inmiddels een brede maatschappelijke discussie gestart, die in gang werd gezet door Premier Merkel. Onder de noemer '*gut leben in Deutschland*' moet de maatschappelijke discussie in kaart brengen wat de Duitsers belangrijk vinden in het leven.⁴ Merkel zei hier over: "Dabei geht es um die Frage: Was ist den Bürgerinnen und Bürgern aus ihrer Perspektive wichtig? [...] Das hat auf der einen Seite natürlich mit den materiellen Werten zu tun, das ist gar keine Frage - Bruttoinlandsprodukt, Beschäftigungszahlen und vieles andere. Es gibt aber auch viele andere Faktoren, die heute für Menschen wichtig sind, wie zum Beispiel die Frage von Arbeitszeit und Familienzeit, die Frage „Wie viele Menschen gibt es, die sich um mich persönlich kümmern,

wenn ich einmal krank oder in einer Notsituation bin?“. All das entscheidet genauso über Lebensqualität wie der materielle Wohlstand“ (Bundesregierung 2014).

Noten

- 1 Zie voor uitgebreide informatie de website http://ec.europa.eu/environment/beyond_gdp/index_en.html
- 2 De ecologische voetafdruk is een maatstaf die meet hoeveel ruimte nodig is voor de productie van wat we gebruiken en voor de opname van de CO₂ die we uitstoten. Die ruimte wordt vervolgens omgerekend naar de hoeveelheid productief land, in gha (mondiale hectare per persoon) gemeten (zie verder WWF 2014). De capaciteit van de aarde wordt wel vastgesteld op 1,7 gha – de ecologische voetafdruk van Nederland is 4,5; in Nederland verbruiken we meer ruimte dan beschikbaar is (GFN 2015).
- 3 De volgende vier vragen zijn – sinds 2011 – opgenomen in het jaarlijkse ‘integrated household survey’: Overall, how satisfied are you with your life nowadays?; Overall, how happy did you feel yesterday?; Overall, how anxious did you feel yesterday?; Overall, to what extent do you feel the things you do in your life are worthwhile?
- 4 Zie verder https://www.gut-leben-in-deutschland.de/DE/Ueber/Hintergrund/_node.html.

4 Sociale rapporten en sociale monitors in Europa: verschillen en overeenkomsten

Uit de vorige paragraaf wordt duidelijk dat er in de afgelopen vijftig jaar veel initiatieven zijn geweest om de vooruitgang van een samenleving te beschrijven met meer dan alleen economische indicatoren. Soms gingen die initiatieven gepaard met het stellen van de vraag naar (nieuwe) gegevens en meestal was sprake van de een of andere vorm van monitoring of rapportage. In de loop der tijd zijn sommige gegevensverzamelingen, monitors en rapportages weer stopgezet, maar in het algemeen is de beschikbaarheid van gegevens en het aantal rapportages en monitors nu groter dan vijftig jaar geleden.

De grote hoeveelheid initiatieven, monitors en rapportages, met elk een eigen invalshoek en gebruik van begrippen, roept de vraag op in welke mate ze op elkaar lijken of van elkaar verschillen (voor een overzicht, zie Noll en Berger 2014 en Kroll 2011).

Verschillen tussen sociale rapporten en sociale monitors

De initiatieven kunnen vanuit verschillende hoeken afkomstig zijn: soms van nationale statistische bureaus of adviesorganen, soms van denktanks en soms van universiteiten.

Ook de focus is niet overal gelijk: soms gaat de aandacht primair uit naar de objectieve situatie, soms naar de subjectieve beoordeling van de situatie. Verder zijn er verschillen wat betreft het doel: soms wordt een aanpassing van het bbp voorgestaan, soms worden naast het bbp andere (samengestelde) indicatoren gepresenteerd. Daarnaast zijn er verschillen wat betreft de 'scope': soms is het initiatief gericht op één specifiek land, soms worden verschillende landen met elkaar vergeleken.¹ Tenslotte is er verschil wat betreft de theoretische onderbouwing van de monitors en rapportages: soms is het beleid het uitgangspunt en wordt geëvalueerd in welke mate beleidsdoelen worden behaald en soms is een theoretisch concept het uitgangspunt en wordt bijvoorbeeld beschreven hoe de kwaliteit van leven van mensen is.

Overeenkomsten tussen sociale rapporten en sociale monitors

Over een aantal zaken bestaat evenwel een redelijke mate van overeenstemming. Bijvoorbeeld over het centrale uitgangspunt dat de vraag of het beter gaat met een samenleving niet alleen afhankelijk is van economische factoren, maar ook van sociale en ecologische factoren. Hoewel de focus soms verschilt, is er in grote lijnen overeenstemming over dat een compleet beeld van een samenleving pas ontstaat bij een combinatie van objectieve en subjectieve indicatoren (vergelijk Diener en Seligman 2004). Ook is er overeenstemming over dat, welk concept ook als basis dient, er meerdere domeinen in de analyse betrokken moet worden.

Leg verschillende sociale monitors en rapporten naast elkaar en het blijkt dat ze zich in het algemeen redelijk laten typeren aan de hand van de volgende kenmerken (vergelijk Noll 2002, Boelhouwer en Roes 2004, Noll en Berger 2014):

- het bieden van een totaaloverzicht van de kwaliteit van leven van de bevolking als geheel, aan de hand van kerncijfers op een aantal maatschappelijk en politieke relevante gebieden;
- de focus ligt eerder op output en outcome dan op input;
- het bieden van systematische informatie over de ontwikkelingen van diverse groepen in de samenleving;
- het bieden van informatie over de ontwikkelingen in de tijd;
- het op basis van deze informatie signaleren van maatschappelijke problemen en achterstanden ten behoeve van politiek en beleid (dit impliceert een zekere normativiteit: er moet sprake zijn van ‘beter’ en van ‘minder goed’);
- het analyseren van de achtergronden, oorzaken en gevolgen van deze problemen;
- het leveren van informatie over de mate waarin de doelstellingen van beleid worden bereikt – in grote mate dus gericht op beleid. Maar ook het informeren van de bredere samenleving is een belangrijk doel;
- individuen of huishoudens – en niet instituties of organisaties – zijn de eenheid van analyse.

Tenslotte is het goed om te laten zien dat de vele verschillende perspectieven, achtergronden en doelen over het algemeen uitkomen bij dezelfde domeinen die van belang worden geacht. Voor een selectie van sociale rapportages in West- en Centraal Europa is in tabel 1 te zien om welke domeinen het gaat.

Op zichzelf is dit inzicht niet nieuw. Ook in de jaren zeventig bleek er een grote mate van overeenstemming te bestaan in de keuze van domeinen in verschillende landen: ‘I was very intrigued by the fact that “my” list was very similar to the lists developed in other countries, even if the political systems and cultures were very different. [...] I think that the lists also reveal a high degree of universalism in what is considered as social concerns in all countries.’ (Johansson 2002: p. 25-26). Ook in een metastudie uit 2001 naar verschillende monitoringssystemen was dit de conclusie; van de in beginsel 173 verschillende domeinbenamingen die werden gevonden, was het overgrote deel (meer dan 80%) in te delen in slechts 7 categorieën (Hagerty et al. 2001), die gemakkelijk in de benamingen in tabel 1 zijn in te passen.² Ook de acht domeinen waarop Stiglitz et al. (2009) uitkomt, zijn daarin onder te brengen.³

Tabel 1

domeinen die in een selectie van West- en Centraal Europese sociale monitors zijn opgenomen

	Austria	Belgium (Herman Deleek)	Belgium (Vrind)	France	Germany (Data Report)	Ireland	Netherlands (ssn)	Switzerland	UK (Social Trends)
Social security	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Income	x		x	x	x		x	x	x
Poverty / social exclusion	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Employment	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Demography		x	x	x	x	x	x	x	x
Health	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Housing	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Education	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Sustainability (nature en environment)			x	x	x	x		x	x
Leisure time (culture, sports, social contacts)			x	x	x		x	x	x
Mobility			x	x	x	x	x	x	x
Safety				x	x	x	x	x	x

Overgenomen uit Noll en Berger (2014, p 60)

Noten

- 1 Gekoppeld aan de verschillen in 'scope' zijn er ook verschillen in de eenheid van gegevens die gebruikt worden. Soms worden gegevens op persoonsniveau gebruikt (bijvoorbeeld afkomstig uit enquêtes en/of registraties), soms geaggregeerde gegevens.
- 2 De 7 domeinen bij Hagerty et al. (2001) zijn: relatie met vrienden en familie (sociale contacten); emotioneel welzijn (waaronder ook vrije tijd en moraal); materieel welzijn (beschikken over materiele en financiële hulpbronnen; consumptie); gezondheid; werk en productieve bezigheden; het gevoel hebben deel uit te maken van de (lokale) samenleving; en persoonlijke veiligheid.
- 3 Stiglitz et al. (2009) onderscheiden de volgende domeinen: Material living standards (income, consumption and wealth); Health; Education; Personal activities including work; Political voice and governance; Social connections and relationships; Environment (present and future conditions); Insecurity, of an economic as well as a physical nature.

5 Brede welvaart en kwaliteit van leven in het onderzoek van het scp

In de vorige paragraaf lag de focus vooral op bredere monitoringssystemen en rapportages, maar er zijn natuurlijk ook veel activiteiten die zich richten op één bepaald aspect van kwaliteit van leven (zoals inkomen, gezondheid of huisvesting), of die zich richten op één specifieke groep (zoals vrouwen, migranten of mensen met beperkingen). Daarin zijn ook veranderingen te zien die passen in de beweging naar een bredere invalshoek. Als voorbeeld verwijzen we naar discussies rond het meten van armoede. Werden die metingen in het verleden gebaseerd op inkomen alleen, inmiddels neemt het gebruik van zogeheten ‘referentiebudgetten’ toe. Zij bestaan uit ‘mandjes’ van goederen en diensten die uitdrukking geven aan een gewenste, minimale levensstandaard (Storms et al. 2014).

Het is echter ondoenlijk om alle ontwikkelingen (voor alle terreinen en alle groepen) in internationaal perspectief op een rijtje te zetten. Bezien vanuit het perspectief van brede welvaart ligt de focus misschien ook wel wat sterker op meeromvattende en meerdimensionale initiatieven dan op specifieke activiteiten. Desalniettemin kunnen uit de specifieke activiteiten inzichten ontstaan die ook van belang zijn voor het verder ontwikkelen van de meerdimensionale monitors en rapportages. Om die reden schetsen we in deze paragraaf de brede waaier van activiteiten op het scp. Het geheel van die werkzaamheden laat zich omschrijven als ‘aandacht voor brede welvaart’, al wordt dat vertaald met ‘leefsituatie’: ‘In het werk van het Sociaal en Cultureel Planbureau (scp) staat steeds de leefsituatie van burgers in Nederland centraal’ (scp 2015). De focus op brede welvaart blijkt ook uit het instellingsbesluit uit 1973 (en is bevestigd in de Aanwijzingen op de Planbureaus uit 2012), waarin drie taken staan genoemd:

- ‘Wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn in Nederland en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen.
- Bij te dragen aan een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, naast het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze beleidsdoelen te bereiken.
- Informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.’

De onderzoeksmethoden die het scp hanteert om de kerntaken te verrichten zijn monitoring, evaluatie van beleid en het verkennen van beleidsopties. Het scp hanteert een interdisciplinaire benadering (waarin inzichten uit onder meer de sociologie, economie en politicologie worden gecombineerd). Kenmerkend voor scp-onderzoek is bovendien het perspectief van ‘de burger’: de kwaliteit van leven van burgers staat meestal centraal. Op basis van veel grootschalige, kwantitatieve databronnen analyseert het scp de kwaliteit van leven. Om het ‘verhaal achter de cijfers’ te vertellen wordt ook gebruikgemaakt van kwalitatief onderzoek (expertmeetings, focusgroepen, interviews). De beschikbaarheid van

gegevens is dan ook groot. Problemen met data die zich in de vorige eeuw aandienden om uitspraken over brede kwaliteit van leven te kunnen doen zijn, er nu veel minder.

Drie centrale onderzoekslijnen in het SCP-onderzoek

De ‘samenhangende beschrijving van het sociaal en cultureel welzijn’ uit het instellingsbesluit is – hoewel anders omschreven – identiek aan ‘aandacht voor brede welvaart’. Het SCP werkt deze centrale focus uit in drie onderzoekslijnen, die het vele onderzoek van het SCP samenvatten: ‘Leefsituatie en kwaliteit van leven in Nederland’; ‘Sociale cohesie: in- en uitsluiting in de Nederlandse samenleving’; en ‘Veranderende verzorgingsstaat’. Hieronder lopen we de drie onderzoekslijnen langs en geven enkele voorbeelden van onderzoek dat bij de betreffende lijn hoort. Daarna schetsen we enkele onderzoeken die, vanwege de brede insteek, misschien wat meer bij de brede kijk op welvaart passen.

1. *Leefsituatie en kwaliteit van leven in Nederland.* Binnen deze onderzoekslijn worden de feiten en cijfers over het sociaal en cultureel welzijn in Nederland op een rij gezet. Hieronder valt bijvoorbeeld onderzoek naar cultuurparticipatie, zorgtrajecten die ouderen afleggen, de leefsituatie van LHBT-ers, het zorggebruik van mensen met beperkingen, onderzoek naar ‘stapelen en switchen’ in het onderwijs, de rapportage sport en onderzoek naar de relatie tussen vrije tijd, arbeid en zorg. Ook valt onderzoek naar de leefsituatie op het platteland hieronder, evenals studies naar de lokale binding en participatie van burgers.
2. *Sociale cohesie: in- en uitsluiting in de Nederlandse samenleving.* Deze lijn richt zich op de vraag wie wel en niet meedoen in arbeid, opleiding, zorg of vrije tijdsbesteding en waarom. Hieronder valt onderzoek naar sociale uitsluiting, het aanbod van arbeid en de vraag naar arbeid (op basis van de arbeidspanels), onderzoek naar tijdelijke en permanente armoede, de onderkant van de arbeidsmarkt, solidariteit in de pensioenen, de last van onveiligheidsgevoelens, onderzoek naar migranten en discriminatie, de economische zelfstandigheid en arbeidsduur van vrouwen en het aanbod van formele zorg en het gebruik van informele arrangementen.
3. *Veranderende verzorgingsstaat.* Deze onderzoekslijn gaat over de herijking van de relatie van burgers met de overheid en de verschuiving in verantwoordelijkheden voor de leefsituatie, de kwaliteit van leven en de kansen op participatie. Onder deze lijn valt onder meer onderzoek als ‘maten voor gemeenten’ (hoe is de relatie tussen ingezette middelen en geleverde prestaties van gemeenten), de prestaties van de publieke sector in internationaal perspectief, het verdeelmodel bijstandsuitkeringen (die de basis vormt voor de verdeling van rijksmiddelen over gemeenten), leefbaarheid van wijken, de ‘overall monitor sociaal domein’ (waarin inzicht wordt geboden in de kwaliteit van leven van burgers die te maken hebben met voorzieningen in het sociale domein) en de evaluatie van de hervorming langdurige zorg.

Het SCP heeft daarnaast twee grote jaarpublicaties die, elkaar afwisselend, een brede blik werpen op ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving. De eerste is het *Sociaal en Cultureel Rapport*. Dit Rapport is thematisch van opzet en behandelt in elke editie een belangrijke maatschappelijke trend of aandachtsgebied. Zo werd in 2012 de relatie tussen burger en overheid onder de loep genomen, met speciale aandacht voor de veranderingen die daarin optreden (zoals een groter beroep op de eigen verantwoordelijkheid) en de gevolgen die dat heeft voor de leefsituatie en participatiemogelijkheden van burgers (Veldheer et al. 2012). In 2014 stonden sociale scheidslijnen in de samenleving centraal. Bekeken werd hoe economisch kapitaal, sociaal kapitaal, persoonskapitaal en cultureel kapitaal te samen de mogelijkheden van mensen bepalen en hoe de cumulatie van het bezit van deze kapitaalvormen leidt tot scheidslijnen. Ook is in dat Rapport ingegaan op de vraag welke neerslag dat heeft in de kwaliteit van leven van mensen (Vrooman et al. 2014).

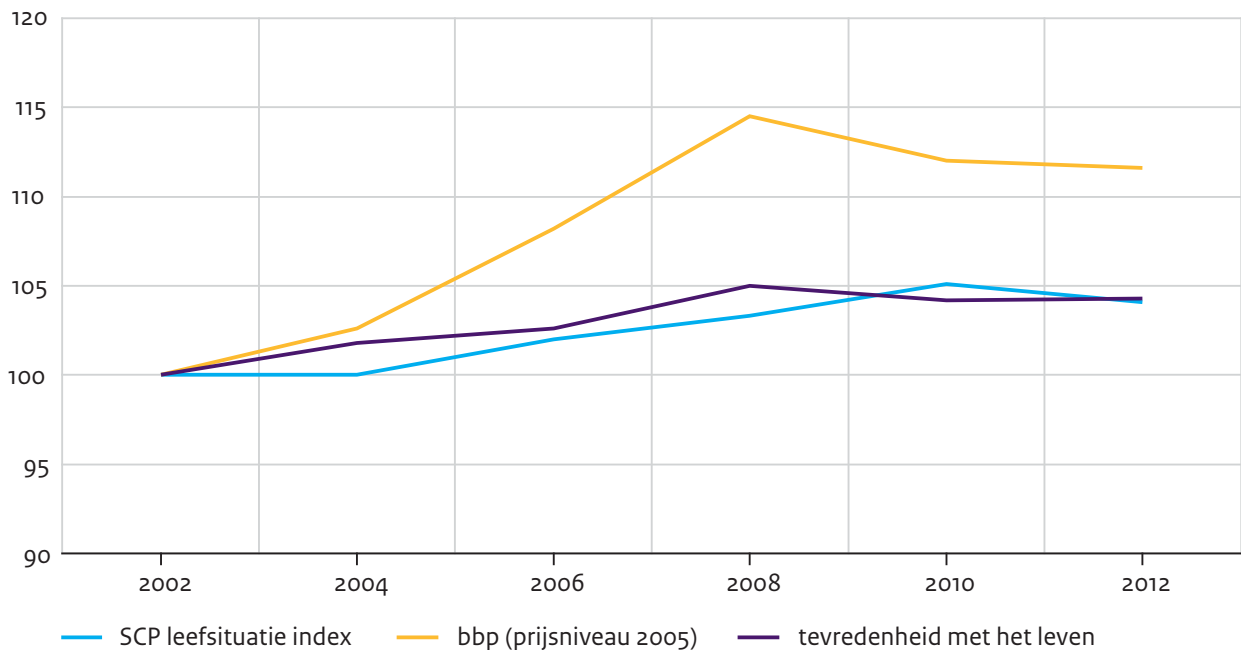
Het andere grote rapport is *De sociale staat van Nederland*. Dit tweejaarlijkse rapport is opgezet vanuit het concept van brede kwaliteit van leven. Het beschrijft de ontwikkelingen in de afgelopen tien jaar op de meest belangrijke levensdomeinen (zoals inkomen, opleiding, arbeidsmarkt, gezondheid, woonsituatie, vrijetijdsbesteding en veiligheid – zie ook tabel 1). Daarbij is aandacht voor zowel objectieve indicatoren als voor subjectieve indicatoren en wordt ook gekeken naar de ontwikkeling bij bevolkingsgroepen. In elke editie wordt een relatie met het beleid gelegd en Nederland vergeleken met andere Europese landen. Een integraal onderdeel van *De sociale staat van Nederland* is de SCP leefsituatie-index; hij vat in één cijfer de ontwikkelingen in de verschillende leefsituatiedomeinen samen. In die zin kan de leefsituatie-index worden gezien als de sociaal-culturele tegenhanger van het bbp. In figuur 1 is te zien dat de ontwikkeling van bbp, leefsituatie en geluk niet gelijk op gaan.

Naast de SCP leefsituatie-index, gericht op de brede kwaliteit van leven, beschikt het SCP over een ander meerdimensionaal meetinstrument dat is gericht op sociale uitsluiting. Die wordt daarin niet alleen opgevat in puur economische termen: ook sociale participatie, normatieve integratie en toegang tot grondrechten worden erbij betrokken (Hoff en Vrooman 2011).

Vermeldenswaard zijn verder de kwartaalrapportages die het SCP sinds 2008 uitbrengt met gegevens over de publieke stemming, maatschappelijke en politieke zorgen en aspiraties in de bevolking. Ook is er aandacht voor houdingen tegenover de overheid en andere instituties.

Figuur 1

De verslechterde leefsituatie volgt met enige vertraging de dip in het bbp. Ontwikkeling van het bbp (reële groei), tevredenheid met het leven (rapportcijfers) en de leefsituatie (in indexscores), bevolking van 18 jaar en ouder, 2002-2012 (geïndexeerd^a)

a Voor de vergelijkbaarheid is 2002 als basisjaar genomen voor de drie indicatoren.

Bron: cbs (pols-sli'02; sli'08; cv/sli'08, '10/'11 en '12/'13) scp-bewerking; scp (cv'04 en '06); cbs (StatLine, bbp) Overgenomen uit Boelhouwer (2013)

In steeds meer SCP-rapporten is aandacht voor de beleving van mensen, naast een beschrijving van hun feitelijke situatie. In de SSN worden tweejaarlijks algemene bevolkingscijfers over de tevredenheid met het leven gepresenteerd (alsook uitsplitsingen naar bevolkingsgroepen). In 2011 organiseerde het SCP een conferentie rondom de vraag of het zin heeft om 'geluk' of welbevinden centraal te stellen in het overheidsbeleid (Van Campen et al. 2012). De conferentie bracht niet het definitieve antwoord, dat is uiteraard aan de politiek. Zij toonde wel aan dat in Nederland aan belangrijke condities voor een gelukkig bestaan wordt voldaan en er op lokaal niveau en op terreinen als onderwijs, zorg en in het bedrijfsleven al volop aandacht is voor het welbevinden van burgers.

6 Hoe nu verder? Aanknopingspunten voor keuzes.

Het verzoek aan het scp was ‘een overzicht op te stellen van de bij [het] planbureau reeds beschikbare informatie en de nu gaande relevante ontwikkelingen’, in het licht van een parlementair onderzoek naar een breed welvaartsbegrip. In het voorgaande hebben we getracht te laten zien dat de beschikbare informatie op het scp groot is. Het bureau is opgericht om ontwikkelingen in het sociaal-culturele domein te beschrijven en te analyseren. Vanuit dat idee valt al ons onderzoek te plaatsen binnen de kaders van een breed welvaartsbegrip. Bovendien vat het scp het sociaal-culturele domein breed op en onderzoekt ook meer economisch onderwerpen. Zo doet het bijvoorbeeld onderzoek naar de inkomensverdeling, armoede in Nederland en naar het ‘profijt van de overheid’ (welke groepen profiteren meer of minder van de overheidsuitgaven).

Het antwoord op het tweede deel van de vraag, naar de relevante ontwikkelingen, hebben we getracht te geven door de ontwikkelingen en discussies vanaf 1960 te schetsen. Hoewel we daarbij niet telkens expliciet stelling hebben genomen, zijn er wel enkele punten te destilleren uit de ontwikkelingen en discussies die vanuit ons perspectief als uitgangspunt kunnen dienen bij het denken over het brede-welvaartsbegrip of de brede kwaliteit van leven:

- *Meer dan economie.* Een brede kijk op kwaliteit van leven betekent dat breder gekeken wordt dan alleen naar de economie. Kijken naar sociale aspecten betekent echter niet dat economische aspecten er niet toe doen: inzicht in bijvoorbeeld inkomen en armoede is ook relevant vanuit het brede perspectief van kwaliteit van leven. In het *Sociaal en Cultureel Rapport 2014* heeft het scp laten zien dat achterstand en deprivatie, en meer in het algemeen verschillen in Nederland, niet eenduidig langs een economische- of opleidingslat kunnen worden gelegd.
- *Meerdere dimensies.* Een brede kijk op kwaliteit van leven betekent een meerdimensionale kijk. De vraag welke dimensies precies onder kwaliteit van leven moeten worden geschaard, is evenwel onderwerp van discussie. Desalniettemin is uit het overzicht van verschillende initiatieven wel een basislijst af te leiden van ongeveer tien dimensies.
- *Objectief én subjectief.* Bij elk van de dimensies is het van belang de feitelijke situatie te onderscheiden van het oordeel over die situatie (zo hoeft een objectief goede woning niet samen te gaan met een plezierige woonbeleving). Dat levert ook beleidsmatig interessante inzichten op, vooral wanneer de uitkomst verschillend is (hypothetisch: hoe kan het dat mensen zich onveilig voelen in een buurt waar weinig ingebroken wordt?).
- *Outcome versus determinanten.* Brede kwaliteit van leven gaat over het *overall* effect van beleid: het is een begrip waarmee de *outcome* gemeten wordt. Dat betekent dat het niet gaat om bijvoorbeeld het geld dat aan volkshuisvesting wordt uitgegeven of om het aantal woningen dat gebouwd wordt, maar om de kwaliteit van de woningen waarin mensen wonen; het gaat niet om het aantal artsen of hulpverleners, maar om

de mogelijkheid om ook met een mindere gezondheid te kunnen participeren.

Door kwaliteit van leven op deze manier op te vatten als *outcome* kan ook (beleidsmatig relevant) onderscheid gemaakt worden in determinanten, levenskansen of risicofactoren aan de ene kant en uitkomsten aan de andere kant.

- *De burger centraal*. Naar ons idee moet het perspectief van de burger centraal staan. Dit impliceert dat bijvoorbeeld beleid – maar ook systeemkenmerken of instituties – niet primair het onderzoeksdoel zijn. Uiteraard zijn deze aspecten wel van belang bij het interpreteren van verschillen en van ontwikkelingen.
- *Verdeling en verschil*. Kwaliteit van leven is, evenals brede welvaart, een neutraal begrip. Pas door toevoeging van ‘goed’, ‘slecht’, ‘meer’ of ‘minder’ krijgt het begrip normatieve betekenis. Het toevoegen van dergelijke bijwoorden is echter noodzakelijk om uitspraken te kunnen doen over de toe- of afname van de kwaliteit van leven. Inzicht in de verdeling van kwaliteit van leven en in de verschillen tussen groepen levert het beleid informatie over cumulatie van achterstanden en geeft, indien daartoe de noodzaak wordt gezien, aanknopingspunten voor verbetering.

Naast deze punten, die volgens het scp een goede uitgangspositie bieden voor verdere stappen, zijn nog andere kwesties te benoemen voordat uiteindelijk brede kwaliteit van leven kan worden beschreven. Zowel over elk van de uitgangspunten als over de hierna volgende kwesties is uiteraard meer te zeggen. In het kader van deze korte overzichtsnote stippelen we ze echter alleen even aan, om een beeld te schetsen van onderwerpen die een rol spelen in discussies over kwaliteit van leven.

Van belang is bijvoorbeeld dat het aantal dimensies en het aantal indicatoren waarmee de dimensies worden beschreven niet te groot is. Bij een te grote hoeveelheid daarvan verdwijnt het zicht op de grote lijn en is, zeker bij tegengestelde ontwikkelingen, niet meer duidelijk of de kwaliteit van leven is verbeterd of verslechterd.

Er is geen objectief criterium voor een bepaald aantal dimensies of indicatoren. Gerelateerd aan deze discussie komt ongetwijfeld de vraag over samengestelde indicatoren en indexen aan de orde. Is het nodig, of nuttig, om de verschillende indicatoren samen te vatten in enkele of zelfs één index? Er zijn argumenten voor en tegen. Argumenten voor zijn onder meer dat een index in één oogopslag duidelijk maakt of het beter of slechter gaat (net als het bbp voor de economie!), gemakkelijk communiceert en vergelijking tussen groepen eenvoudiger maakt. Anderzijds is een index een vereenvoudiging van ontwikkelingen in de verschillende domeinen, is er geen onomstreden methode om de indicatoren te wegen en is het de vraag of appels met peren worden vergeleken. Overigens hoeven een *dashboard* dat bestaat uit een beperkte set indicatoren en een index elkaar natuurlijk niet uit te sluiten.

Ten aanzien van de indicatoren zijn er ook wat meer praktische kwesties. Op basis van welke gegevens wordt bijvoorbeeld de kwaliteit van leven geschetst? Het maakt voor de eisen aan de dataverzameling uit of kwaliteit van leven beschreven wordt aan de hand van cijfers of op basis van narratieve beelden. Er van uitgaande dat tenminste ook cijfers nodig zijn, is er verschil tussen cijfers op persoonsniveau (bv wel of niet werkloos) en cijfers op

geaggregeerd niveau (bv aandeel werklozen onder laagopgeleiden). Alleen als de gegevens op persoonsniveau beschikbaar zijn, is het mogelijk om daadwerkelijke cumulatie van achterstanden te achterhalen. Bij cumulatie op geaggregeerde gegevens blijft ongewis of het telkens dezelfde mensen betreft.¹

Een andere kwestie betreft de reikwijdte van de vergelijking. Wordt alleen Nederland door de tijd vergeleken, of is internationale vergelijking gewenst? Internationale vergelijking stelt andere eisen aan indicatoren dan vergelijking van alleen Nederland. (Bij Europese vergelijking kan bijvoorbeeld een 'in pandig toilet met waterspoeling' een indicator zijn voor woningkwaliteit, terwijl die voor Nederland alleen niets zegt.)

Het opvatten van kwaliteit van leven als een 'outcome'-meting betekent bovendien, zoals op de vorige pagina geschetst, dat er geen directe link kan worden gelegd tussen één specifieke beleidsmaatregel en de outcome; die is immers afhankelijk van het geheel van beleidsmaatregelen. Wel kan uiteraard beleid worden gemaakt op basis van onderzochte samenhangen. Zo is bekend dat participatie en geluk samenhangen. Het bevorderen van betaald werk of vrijwilligerswerk zal dan waarschijnlijk wel effect hebben op de kwaliteit van leven.

Waarmee we zijn aangekomen bij het geluk. In paragraaf 3 beschreven we dat er vanaf 2009 een verschuiving plaatsvindt van aandacht voor sociale factoren van het leven naar aandacht voor specifiek subjectief welbevinden. Die verschuiving is echter niet vanzelfsprekend en ook niet vanzelfsprekend nodig (zie ook Noll 2013). Zo is het gemiddelde geluk in Nederland vergeleken met andere landen redelijk hoog, onder meer doordat de randvoorwaarden voor een gelukkig leven in Nederland aanwezig zijn (te denken valt bijvoorbeeld aan vrijheid van meningsuiting en afwezigheid van corruptie). Dat betekent uiteraard niet dat iedereen gelukkig is. Als voorbeeld van een geslaagde koppeling tussen beleid en geluk wordt vaak verwezen naar het kleine Himalayastaatje Bhutan, waar wordt gewerkt met het begrip 'bruto nationaal geluk' (BNG).

Anders dan wat de naam doet vermoeden, gaat het in het BNG niet uitsluitend om geluk, maar om een meting van kwaliteit van leven als meerdimensionaal concept (Hajiran 2006, Ura et al. 2012).² In die meting zijn zowel objectieve als subjectieve indicatoren opgenomen.³ De domeinen die erin worden onderscheiden, komen grotendeels overeen met die in tabel 1. Hoewel de bruikbaarheid van het Bhutanese BNG voor Nederland niet erg groot lijkt (onder meer omdat er religieuze aspecten in zijn opgenomen), is de gedachte erachter interessant. Het BNG kan worden vergroot door verbeteringen aan te brengen in de domeinen waarop mensen die niet gelukkig zijn een achterstand hebben. Door hier in te investeren slaat de overheid feitelijk een dubbelslag doordat ze tegelijk de feitelijke en de ervaren kwaliteit van leven verbetert. Dit sluit goed aan bij de eerder geformuleerde uitgangspunten van het SCP en bij door ons gebruikte indicatoren en meetinstrumenten. Met die kennis en informatie kunnen we bijdragen aan het verder brengen van de inzichten in welvaart en welzijn en het debat er over.

Tot slot een aspect dat belangrijk is, maar waaraan we relatief weinig aandacht hebben besteed, en dat is de keuze voor het begrip. Brede welvaart, kwaliteit van leven, leefsitua-

tie, welbevinden; we hebben ze in deze notitie door elkaar heen gebruikt. Maar achter elk begrip schuilt een specifiek beeld, en vaak ook een bepaalde stroming of discipline in de wetenschap. Ook spelen taalkundige nuances een rol. Denk bijvoorbeeld aan het Engelse ‘welfare’, dat we in het Nederlands zowel als welvaart als welzijn zouden kunnen interpreteren. Omdat we in deze notitie vooral de nadruk wilden leggen op het idee dat maatschappelijke vooruitgang meer omvat dan economische vooruitgang hebben we die discussie min of meer omzeild door de focus te leggen op het begrip ‘kwaliteit van leven’, een begrip dat centraal staat in het SCP-onderzoek. En kwaliteit van leven raakt weliswaar aan het begrip ‘brede welvaart’, zeker als het zoals hier wordt geïnterpreteerd, maar het is niet vanzelfsprekend hetzelfde. Waarom zou bovendien het welvaartsbegrip verbreding behoeven? Waarom spreken we niet over ‘breed welzijn’? Aan de keuze van een begrip hangt vaak ook een keuze van domeinen vast. Het kan daarom voor de verdere uitwerking uitmaken welk begrip centraal wordt gesteld.

Noten

- 1 Een voorbeeld kan dit verduidelijken: als 40% van de werklozen een slechte gezondheid heeft en 40% van de werklozen heeft een woning van slechte kwaliteit is onduidelijk welk percentage van de werklozen zowel een slechte gezondheid heeft als een woning van slechte kwaliteit. Als de gegevens op persoonsniveau beschikbaar zijn, is dit wel te bepalen.
- 2 Het Bruto Nationaal Geluk vertoont meer gelijkenissen met de SCP-Leefsituatie-index dan met een meting van geluk (zie Boelhouwer 2013).
- 3 Het opnemen van zowel objectieve als subjectieve indicatoren in één index is overigens niet onomstreden, omdat bij ontwikkelingen in de feitelijke situatie andere processen een rol spelen dan bij ontwikkelingen in oordelen en satisfacties.

Bijlage Doel en onderzoeksvragen van het onderzoek naar het brede-welvaartsbegrip

Het onderzoeksvoorstel van het parlementair onderzoek ‘breed welvaartsbegrip’ heeft oog voor de zeggingskracht van het bbp, maar onderkent tegelijk dat de focus niet alleen op het bbp moet liggen. Het doel is om te komen tot

1. inzicht in wat het bbp wel en niet meet;
2. vaststellen of en zo ja welke meerwaarde het heeft om naast het bbp instrumenten en/of indicatoren te ontwikkelen waarmee verschillende elementen van brede welvaart inzichtelijk te maken zijn, te einde deze instrumenten en/of indicatoren te betrekken bij de beleidsvorming en in het politieke debat;
3. als die meerwaarde bestaat, een voorstel te doen hoe de instrumenten en/of indicatoren er uit zouden moeten zien.

Centrale onderzoeksvragen:

1. welke informatie ontbreekt als primair het bbp als maatstaf genomen wordt voor brede welvaart, en welke gevolgen heeft dat voor de beleidsvorming en de politieke besluitvorming
2. welke maatstaven, indicatoren en/of kengetallen worden in Nederland naast het bbp gebruikt om welvaart te meten, en welke rol spelen deze gegevens in de beleidsvorming en de politieke besluitvorming?
3. Welke aanvullingen zijn – onder meer op basis van plannen en initiatieven van andere landen – volgens de tijdelijke commissie wenselijk om bredere welvaart inzichtelijk te maken naast het bbp en andere reeds bestaande maatstaven, indicatoren en kengetallen?

Literatuur

- APPG (2014). *Wellbeing in four policy areas. Report by the All-Party Parliamentary Group on Wellbeing Economics*.
- Bauer, R. A. (Ed.) (1966). *Social Indicators*. Cambridge, Massachusetts/London: MIT Press.
- Boelhouwer, J., en Th. Roes (2004). 'Monitoring the Social State of the Netherlands. A model-based approach to describing living conditions and quality of life.' In: W. Glatzer, S. von Below, M. Stoffregen (ed.): *Challenges for Quality of Life in the Contemporary World. Advances in quality-of-life studies, theory and research*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers: Dordrecht.
- Boelhouwer, J. (2010). *Well-being in the Netherlands. The scp life situation index since 1974*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Boelhouwer, J. (2013). 'Kwaliteit van leven: leefsituatie en geluk.' In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en N. Sonck (red.) (2013), *De sociale staat van Nederland 2013*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- BPMP, the British Prime Minister's Office (2011). *A transcript of a speech given by the Prime Minister on wellbeing on 25 November 2010*. Geraadpleegd 15 juli 2011 via www.number10.gov.uk/news/pmspeechonwellbeing
- Bundesregierung (2014). *Pressekonferenz von BK'in Merkel und BM Gabriel nach der Kabinettsklausur in Meseberg*. Geraadpleegd via <http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Mitschrift/Pressekonferenzen/2014/01/2014-01-23-pk-merkel-gabriel.html> op 2 september 2015.
- Cabinet Office (2014). *What Works? Evidence for decision makers*. Cabinet Office: London.
- Campen, C. van, A. Bergsma, J. Boelhouwer, J. Boerefijn en L. Bolier (red.) (2012). *Sturen op geluk. Geluksbevordering door nationale overheden, gemeenten en publieke instellingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CBS, SCP, PBL en CPB (2009). *Monitor Duurzaam Nederland 2009*. Voorburg/Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek/Sociaal en Cultureel Planbureau/Planbureau voor de Leefomgeving/Centraal Planbureau.
- Cobb, C.W., en C. Rixford (1998). *Lessons learned from the history of social indicators*. San Fransisco: Redefining Progress.
- CPB, Centraal Planbureau (2007). *Macro Economische Verkenning 2008*. Den Haag: Sdu.
- CPB, Centraal Planbureau (2009). *Brede welvaart en nationaal inkomen*. Den Haag: Sdu.
- Deutscher Bundestag (2010). *Einzetzung einer Enquete-Kommission 'Wachstum, Wohlstand, Lebensqualität' Wege zu nachhaltigem Wirtschaften und gesellschaftlichem Fortschritt in der Sozialen Marktwirtschaft'*. Antrag der Fraktionen CDU/CSU, SPD, FDP und Bündnis 90/Die Grünen. Deutscher Bundestag, Drucksache 17/3853.
- Deutscher Bundestag (2013). *Abschlussbericht Projektgruppe 2 'Entwicklung eines ganzheitlichen Wohlstands- bzw. Fortschrittsindikators'*. Enquete-Kommission Wachstum, Wohlstand, Lebensqualität. Inclusief een 'Änderungsantrag der Fraktion Bündnis 90/Die Grünen' en een 'Bericht der Fraktion Die Linke'. Berlin: Deutscher Bundestag.
- Diener, E., en M. E. Seligman (2004). 'Beyond Money. Toward an Economy of Well-Being.' In: *American Psychological Society*, jg. 5, nr. 1, p.1-31.
- EP, European Parliament (2011). *Report on gdp and beyond. Measuring progress in a changing world*. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament (2011/2088(ini)). A70175/ 2011.
- ESS (2011). *Sponsorship Group on Measuring Progress, Well-being and Sustainable Development. Final Report adopted by the European Statistical System Committee*. European Statistical System. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/pgp_ess/about_ess/measuring_progress
- EU (2009). *Het bbp en verder. Meting van de vooruitgang in een veranderende wereld*. Brussel, COM(2009) 433 definitief. Mededeling van de commissie aan de Raad en het Europees Parlement.
- Finn, P.J. (1998). 'Social indicators for the strategic evaluation of major social programs. Final Report.' *Strategic Evaluation and Monitoring Human Resources Development Canada*.

- Gasteyer, S., en C. Butler Flora. *Social Indicators. An annotated bibliography on Trends, Sources and Developments*. <http://www.ag.iastate.edu/centers/rdev/indicators/introduction.html#reflections> (consulted 22 October 2004).
- GFN (2015). *National Footprint Accounts, 2015 Edition*. Global Footprint Network.
- Hagerty, M.R., R. Cummins, A.L. Ferris, K. Land, A.C. Michalos, M. Peterson, A. Sharpe, J. Sirgy en J. Vogel (2001). 'Quality of Life Indexes for National Policy Review and Agenda for Research.' In: *Social Indicators Research*, nr. 55, p. 1-99. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Hajiran, H. (2006). 'Toward a Quality of Life Theory: Net Domestic Product of Happiness.' In: *Social Indicators Research*, jg. 75, nr. 1, p. 31-43.
- Halsema, F. (2008). *Geluk! Voorbij de hyperconsumptie, haast en hufterigheid*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Hicks, S. (2011). Spotlight on: Subjective Well-being. Office for National Statistics. Geraadpleegd 3 september 2015, via www.ons.gov.uk/ons/rel/social-trends-rd/social-trends/spotlight-on-subjective-well-being/art-spotlight-on-subjective-well-being.pdf
- Hoff, S., en J.C. Vrooman (2011). *Dimensies van sociale uitsluiting. Naar een verbeterd meetinstrument*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Horn, R.V (1993). *Statistical indicators for the economic and social sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- House of Parliament (2012). *Measuring National Well-being*. Londen: The Parliamentary Office of Science and Technology.
- Johansson, S. (2002). 'Conceptualizing and measuring quality of life for national policy. From the Swedish Level of Living Survey to an Epistemology of the Democratic Process.' In: *Social Indicator Research*, nr. 58, p. 13-32.
- Kabinet Rutte (2010). *Regeringsverklaring*. Geraadpleegd 19 juni 2011 via www.rijksoverheid.nl/regering/hetkabinet/regeringsverklaring
- Kroll, Chr. (2011). *Measuring Progress and Well-Being. Achievements and Challenges of a New Global Movement*. Friedrich-Ebert-Stiftung International Policy Analysis: Berlin.
- Land, K. (2000). 'Social indicators'. In: *Encyclopedia of sociology*, revised edition, edited by Edgar F. Borgotta and Rhonda V. Montgomery. New York: Macmillan.
- NEF, New Economics Foundation (2009). *National accounts of well-being. Bringing real wealth onto the balance sheet*. London: New Economics Foundation.
- Noije, L. van (2011). 'Sociale veiligheid'. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, M. Cloin en E. Pommer (red.), *De sociale staat van Nederland 2011*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Noll, H.-H., (1996). Social Indicators and Social Reporting: The International Experience. Presentation at the Symposium on Measuring Well-being and Social Indicators. Final Report, Canadian Council on Social Development, Ottawa, available at <http://www.ccsd.ca/noll1.html>
- Noll, H.-H. (2002). 'Globale Wohlfahrtsmasse als Instrumente der Wohlfahrtsmessung und Sozialberichterstattung. Funktionen, Ansätze und Probleme.' In: W. Glatzer, R. Habich, K.U. Mayer (red.), *Sozialer Wandel und gesellschaftliche Dauerbeobachtung*, p. 317-335. Opladen: Leske + Budrich Verlag.
- Noll, H.-H. (2011). 'The Stiglitz Sen Fitoussi Report: Old Wine in New Skins? Views from a Social Indicators Perspective.' In: *Social Indicators Research*, jg. 102, nr. 1, p. 111-116.
- Noll, H.-H. (2013). 'Subjective Social Indicators: Benefits and Limitations for Policy Making – An Introduction to this Special Issue.' In: *Social Indicators Research*, jg. 114, nr. 1, p. 1-11.
- Noll, H.-H., en C. Berger (2014). *Stocktaking Report on Social Monitoring and Reporting in Europe*. Mannheim: GESIS – Leibniz Institute for the Social Sciences; Social Indicators Research Centre (zsi).
- OECD (1973). *List of Social Concerns. Common to most OECD Countries*. Paris: OECD.
- OECD (1976). *Measuring Social Wellbeing. A progress Report on the Development of Social Indicators*. Paris: OECD.
- OECD (1982). *The OECD list of social indicators*. Paris: OECD.
- OECD (1986). *Living Conditions in OECD countries. A Compendium of Social Indicators*. Paris: OECD.

- OECD (2011). *OECD Better Life Initiative. Compendium of OECD well-being indicators*. Geraadpleegd 21 juli 2011 via www.oecd.org/document/28/0,3746,en_2649_201185_47916764_1_1_1_1,00.html
- OECD (2013a). *OECD Guidelines on Measuring Subjective Well-being*. Parijs: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2013b). *New approaches to economic challenges (naec). Interim report*. Parijs: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2013c). *Better Life Index*. Geraadpleegd juli 2013 via www.oecdbetterlifeindex.org/.
- Rapley, M. (2003). *Quality of Life Research. A critical introduction*. Sage Publications.
- Robeyns, I. (2004). 'De kwaliteit van het leven: drie politiek-filosofische benaderingen.' In: *Ethiek en Maatschappij*, jg. 7, nr. 1, p. 3-16.
- Rompuy, van H. (2011). *Het wereldboek geluk voor alle wereldleiders*. Geraadpleegd op 20 maart 2012 via <http://77.241.93.48/webroot/theworldbookofhappiness/blog/wordpress/>
- SCP (1974). *Sociaal en Cultureel Rapport 1974*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (2015). *Koers en Visie 2015-2020*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Sen, A. (1993). 'Capability and Well-Being.' In: M. Nussbaum en A. Sen (red). *The Quality of Life. A study prepared for the World Institute for Development Economics Research (WIDER) of the United Nations University*, p. 30-54. Oxford: Clarendon Press.
- Stiglitz J.E., A. Sen en J.-P. Fitoussi (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Geraadpleegd september 2014 via www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/en/index.htm.
- Storms, B., T. Goedemé, K. Van den Bosch, T. Penne, N. Schuurman en S. Stockman (2014). Pilot project for the development of a common methodology on reference budgets in Europe (Contract no. vc/2013/0554). Review of current state of play on reference budget practices at national, regional, and local level. Antwerpen: Herman Deleeck Centre for Social Policy, University of Antwerp.
- UN (2011). *Happiness: towards a holistic approach to development*. Algemene Vergadering Verenigde Naties, resolutie A/res/65/309.
- UNDP (1990). United Nations Development Program. 'Human Development Report 1990.' New York/ Oxford: Oxford University Press.
- UNDP (2010). *Human Development Report 2010. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development*. New York: United Nations Development Programme.
- Ura, K., S. Alkire, T. Zangmo en K. Wangdi (2012). *A Short Guide to Gross National Happiness Index*. Thimphu: The Centre for Bhutan Studies.
- Veldheer, V., J.J. Jonker, L. van Noije en C. Vrooman (red.) (2012). 'Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid?' In: *Sociaal en Cultureel Rapport 2012*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vogel, J. (1995). *The social indicator tradition*, Doc E2/15/2/95. Luxemburg: Eurostat.
- Vogel, J. (1997). 'The Future Direction of Social Indicator Research'. *Social Indicators Research*, nr. 42, p. 103-116.
- Volkskrant, de (2009). *De economische agenda*. In: *de Volkskrant*. Te raadplegen via www.volkskrant.nl/achtergrond/economie/economische_agenda.
- Vrooman, J.C., en S. Hoff (2013). 'The disadvantaged among the Dutch: a survey approach to the multidimensional measurement of social exclusion.' In: *Social Indicators Research*, jg. 2013, nr. 113, p. 1262-1287.
- Vrooman, J.C. (2009). *Rules of Relief. Institutions of social security, and their impact*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vrooman, C., M. Gijsberts en J. Boelhouwer (2014). *Verschil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- WCED (1987). *Our Common Future. World Commission on Environment and Development*. Oxford: Oxford University Press.
- WWF (2014). *Living Planet Report 2014: species and spaces, people and places*. World Wide Fund for Nature. Gland: Switzerland.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn in gedrukte vorm verkrijgbaar bij de (internet)boekhandel en zijn als pdf gratis te downloaden via www.scp.nl. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

SCP-publicaties 2015

- 2015-1 *Rapportage sport 2014* (2015). Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978 90 377 0731 1
- 2015-2 *Media:Tijd in beeld. Dagelijkse tijdsbesteding aan media en communicatie* (Het culturele draagvlak, deel 14) (2015). Nathalie Sonck, Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0732 8
- 2015-3 *Aanbod van arbeid 2014. Arbeidsdeelname, flexibilisering en duurzame inzetbaarheid* (2015). Jan Dirk Vlasblom, Patricia van Echtelt, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0595 9
- 2015-4 *Zicht op zorggebruik. Ontwikkelingen in het gebruik van huishoudelijke hulp, persoonlijke verzorging en verpleging tussen 2004 en 2011* (2015). Inger Plaisier, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0641 3
- 2015-5 *Surveying ethnic minorities. The impact of survey design on data quality* (2015). Joost Kappelhof. ISBN 978 90 377 0545 4
- 2015-6 *Maten voor gemeenten. Prestaties en uitgaven van de lokale overheid in de periode 2007-2012* (2015). Evert Pommer, Ingrid Ooms, Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0738 0
- 2015-7 *Concurrentie tussen mantelzorg en betaald werk* (2015). Edith Josten, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0550 8
- 2015-8 *Langer in Nederland. Ontwikkelingen in de leefsituatie van migranten uit Polen en Bulgarije in de eerste jaren na migratie* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers (Radboud Universiteit). ISBN 978 90 377 0571 3
- 2015-9 *Gisteren vandaag. Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening* (Het culturele draagvlak, deel 15) (2015). Andries van den Broek, Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0665 9
- 2015-10 *Vrouwen, mannen en de hulp aan (schoon)ouders* (2015). Alice de Boer, Mirjam de Klerk, Ans Merens. ISBN 978 90 377 0745 8 (elektronische publicatie)
- 2015-11 *Jeugdzorg: verschil tussen budget en contract. Een voorbeeld uit de regio* (2015). Evert Pommer, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0737 3 (elektronische publicatie)

- 2015-12 *Wel trouwen, niet zoenen. De houding van de Nederlandse bevolking tegenover lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen 2015* (2015). Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0742 7
- 2015-13 *Migranten uit Midden- en Oost-Europese landen in Nederland door de tijd gevolgd. Een vergelijking tussen twee panelonderzoeken* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers (RU), Jaco Dagevos (SCP/EUR), Joost Jansen (EUR), Godfried Engbersen (EUR), Erik Snel (EUR). ISBN 978 90 377 0744 1 (elektronische publicatie)
- 2015-14 *Ouderenmishandeling in Nederland. Inzicht in kennis over omvang en achtergrond van ouderen die slachtoffer zijn van ouderenmishandeling* (2015). Inger Plaisier, Mirjam de Klerk (red.) ISBN 978 90 377 0748 9
- 2015-15 *De onderkant van de arbeidsmarkt in 2025* (2015). Marloes de Graaf-Zijl, Edith Josten, Stefan Boeters, Evelien Eggink, Jonneke Bolhaar, Ingrid Ooms, Adri den Ouden, Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0742 7 (elektronische publicatie)
- 2015-16 *Op afkomst afgewezen. Onderzoek naar discriminatie op de Haagse arbeidsmarkt* (2015). Iris Andriessen, Barbara van der Ent, Manu van der Linden, Guido Dekker. ISBN 978 90 377 0746 5
- 2015-17 *Co-wonen in context. Samenwonende generaties, mantelzorg en de kostendelersnorm in de AOW* (2015). Cok Vrooman, Alice de Boer, Jean Marie Wildeboer Schut, Isolde Woittiez, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0750 2 (elektronische publicatie)
- 2015-18 *Niet van de straat. De lokale samenleving in globaliserende, groeiende steden* (2015). Lotte Vermeij, Jeanet Kullberg. ISBN 978 90 377 0753 3 (elektronische publicatie)
- 2015-19 *Wmo- en AWBZ-voorzieningen 2009-2012; Een nulmeting* (2015). Ab van der Torre, Lisa Putman. ISBN 978 90 377 0539 3
- 2015-20 *Vraag naar arbeid 2015* (2015). Patricia van Echtelt, Roelof Schellingerhout, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0754 0
- 2015-21 *Nederland in Europees perspectief. Tevredenheid, vertrouwen en opinies* (2015). Jeroen Boelhouwer, Gerbert Kraaykamp, Ineke Stoop.(red.). ISBN 978 90 377 0756 4
- 2015-22 *Opvoeden in niet-westerse migrantengezinnen. Een terugblik en verkenning* (2015). Freek Bucx, Simone de Roos (red.). ISBN 978 90 377 0673 4
- 2015-23 *Vijf jaar Caribisch Nederland. Gevolgen voor de bevolking* (2015). Evert Pommer, Rob Bijl (red.). ISBN 978 90 377 0755 7
- 2015-24 *Meer democratie, minder politiek? Een studie van de publieke opinie in Nederland* (2015). Josje den Ridder, Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0757 1
- 2015-25 *Pensioenen: solidariteit en keuzevrijheid. Opvattingen van werkenden over aanvullende pensioenen* (2015). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0758 8 (elektronische publicatie)
- 2015-26 *Vijf jaar Caribisch Nederland | Journalistieke samenvatting. Gevolgen voor de bevolking* (2015). Evert Pommer, Rob Bijl (ed.); samengevat door Karolien Bais. ISBN 978 90 377 760 1 (elektronische publicatie)
- 2015-27 *Verzorgd in Europa: kerncijfers 2011. Een vergelijking van de langdurige zorg van 50-plussers in zestien Europese landen* (2015). Debbie Verbeek-Oudijk, Isolde Woittiez, Evelien Eggink, Lisa Putman. ISBN 978 90 377 0761 8 (elektronische publicatie)

- 2015-28 *Roemeense migranten. De leefsituatie in Nederland kort na migratie* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers (RU) ISBN 978 90 377 0763 2
- 2015-29 *Keuzeruimte in de langdurige zorg. Veranderingen in het samenspel van zorgpartijen en cliënten* (2015). Mariëlle Non (CPB), Ab van der Torre (SCP), Esther Mot (CPB), Evelien Eggink (SCP), Pieter Bakx (EUR), Rudy Douven (CPB). ISBN 978 90 377 0762 5 (elektronische publicatie)
- 2015-30 *55-plussers en seksuele oriëntatie. Ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele 55-plussers* (2015). Jantine van Lisdonk, Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0766 3
- 2015-31 *Werelden van verschil. Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland.* (2015). Redactie: Willem Huijnk, Jaco Dagevos, Mérove Gijsberts, Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0767 0
- 2015-32 *Pensions: solidarity and choice. Opinions of working people on supplementary pensions.* (2015). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0771 7 (elektronische publicatie)
- 2015-33 *Public sector achievement in 36 countries. A comparative assessment of inputs, outputs and outcomes* (2015). Benedikt Goderis (red.) ISBN 978 90 377 0741 0
- 2015-34 *De sociale staat van Nederland 2015* (2015). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0768 7
- 2015-35 *Informeel hulp: wie doet er wat? Omvang, aard en kenmerken van mantelzorg en vrijwilligerswerk in de zorg en ondersteuning in 2014*(2015). Mirjam de Klerk, Alice de Boer, Inger Plaisier, Peggy Schyns, Sjoerd Kooiker. ISBN 978 90 377 0769 4
- 2015-36 *Betrokken wijken. Ervaringen van bewoners en professionals met wijkverbetering in vier (voormalige) aandachtswijken* (2015). Jeanet Kullberg, Lonneke van Noije, Esther van den Berg, Wouter Mensink, Malika Igalla, m.m.v. Hanneke Posthumus. ISBN 978 90 377 0764 9
- 2015-37 *Zorg vragen of zorg dragen? Een verkenning van de invloed van netwerken en inkomen op het gebruik van langdurige zorg door Nederlandse 55-plussers* (2015). Isolde Woittiez, Evelien Eggink, Debbie Verbeek-Oudijk, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0765 6 (elektronische publicatie)

SCP-publicaties 2016

- 2016-1 *Trust, life satisfaction and opinions on immigration in 15 European countries* (2016). Jeroen Boelhouwer, Gerbert Kraaykamp, Ineke Stoop. ISBN 978 90 377 0775 5
- 2016-2 *Lekker vrij!? Vrije tijd van vrouwen, tijdsdruk en de relatie met de arbeidsduur van vrouwen* (2016). Wil Portegijs (SCP), Mariëlle Cloïn (SCP), Rahil Roodsaz (Atria), Martin Olsthoorn (SCP). ISBN 978 90 377 0776 2
- 2016-3 *Kiezen bij de kassa. Een verkenning van maatschappelijk bewust consumeren in Nederland* (2016). Peggy Schyns. ISBN 978 90 377 0709 0
- 2016-4 *Kleine gebaren. Het belang van dorpsgenoten voor ouderen op het platteland* (2016). Lotte Vermeij. ISBN 978 90 377 0779 3 (elektronische publicatie)

- 2016-5 *Niet buiten de burger rekenen! Over randvoorwaarden voor burgerbetrokkenheid in het nieuwe omgevingsbestel* (2016). Andries van den Broek, Anja Steenbekkers, Pepijn van Houwelingen, Kim Puffers. ISBN 978 90 377 0774 8
- 2016-6 *Een lang tekort. Langdurige armoede in Nederland* (2016). Jean Marie Wildeboer Schut, Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0780 9
- 2016-7 *Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2014* (2016). Lisa Putman, Debbie Verbeek-Oudijk, Mirjam de Klerk, Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0785 4
- 2016-13 *Gedeelde waarden en een weerbare democratie: Een verkenning op basis van bevolkingsenquêtes* (2016). Paul Dekker, Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0793 9

Overige publicaties

- Burgerperspectieven 2014 | 1* (2014). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0701 4
- Burgerperspectieven 2014 | 2* (2014). Lonneke van Noije, Josje den Ridder, Hanneke Posthumus. ISBN 978 90 377 0714 4
- Burgerperspectieven 2014 | 3* (2014). Paul Dekker en Josje den Ridder, m.m.v. René Gude. ISBN 978 90 377 0653 6
- Burgerperspectieven 2014 | 4* (2014). Josje den Ridder, Maaïke den Draak, Pepijn van Houwelingen en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0735 9
- Burgerperspectieven 2015 | 1* (2015). Paul Dekker, Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0740 3
- Burgerperspectieven 2015 | 2* (2015). Josje den Ridder, Paul Dekker, Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0751 9
- Burgerperspectieven 2015 | 3* (2015). Paul Dekker, Pepijn van Houwelingen, Tom van der Meer. ISBN 978 90 377 0759 5
- Burgerperspectieven 2015 | 4* (2015). Paul Dekker, Rozemarijn van Dijk, Pepijn van Houwelingen, Wouter Mensink en Yvette Sol. ISBN 978 90 377 0772 4
- Gescheiden werelden?* (2014). Mark Bovens, Paul Dekker en Will Tiemeijer (red.). ISBN 978 90 377 0734 2. Gezamenlijke uitgave van het SCP en de WRR.